

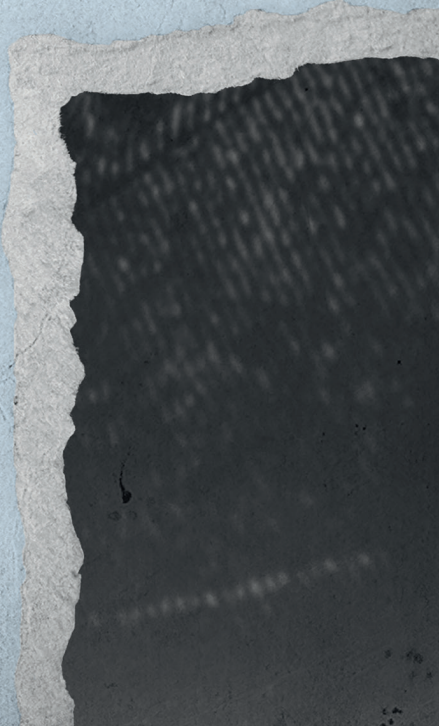
ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΙΖΑΣ

ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ

ΚΑΙ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ

ΣΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ

1915-1922

ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: Μάρκος Καρασαρίνης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός στις απαρχές του Εθνικού Δικασμού. 1915-1922**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Σωτήρης Ριζάς

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Τσίρης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θάνος Κακολύρης

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Μερσίνη Λαδοπούλου

© Σωτήρης Ριζάς, 2019

© Φωτογραφιών εξωφύλλου: Βασιλιάς της Ελλάδας, Bain News Service, 1915, Library of Congress

– Ελευθέριος Βενιζέλος, 5/9/1936, Library of Congress – Stillfx/shutterstock

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2019

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2019

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-2903-8

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-2904-5

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΙΖΑΣ

ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ

ΚΑΙ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ

ΣΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ

1915–1922

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
Το ιστορικό πλαίσιο	21
Το πολιτικό υπόβαθρο, οι προδιαθέσεις και οι ιδέες	27
Η εξέλιξη των κομμάτων	39
Οι κληρονομίες του Διχασμού	67
Ένταση της διαφωνίας μεταξύ Κωνσταντίνου και Entente, καλυμμένες επιχειρήσεις και «γκρίζες» πρακτικές	75
Τα πρόσωπα	81
Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, τα Νοεμβριανά και το Εκκλησιαστικό, 1916-1917	107
Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, 1917-1920	119
Ο δημόσιος διάλογος – Ο Τύπος	133
Η μικρασιατική εμπλοκή	137
Συμπέρασμα	153
Πηγές	157

Πρόλογος

Από το 1915 έως το 1981 η ελληνική πολιτική κινήθηκε στην τροχιά δύο σχισμάτων. Το πρώτο έγινε γνωστό ως Εθνικός Διχασμός και το δεύτερο σηματοδοτήθηκε από τον Εμφύλιο Πόλεμο του 1946-1949, όσα προηγήθηκαν της γενικευμένης σύγκρουσης στην Κατοχή και τα Δεκεμβριανά, και όσα ακολούθησαν το τέλος του Εμφυλίου, κυρίως έως την επιβολή της δικτατορίας το 1967 αλλά και μεταγενέστερα. Ενδεικτικό της αντοχής και των δύο σχισμάτων, τα οποία ήταν ταυτόχρονα ενεργά, ήταν το σχήμα που πρόβαλε στις εκλογές του 1981 το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα του Ανδρέα Παπανδρέου. Το ΠΑΣΟΚ απέφευγε επιμελώς να εμφανιστεί ως κληρονόμος ή συνέχεια των Φιλελευθέρων και του Κέντρου. Ο Βενιζέλος, σημείωνε ο Ανδρέας Παπανδρέου, ανήκε σε μια άλλη εποχή. Δεν είχε νόημα να τον διεκδικεί οποιοσδήποτε. Ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ περιοριζόταν στην παραδοχή ότι η ριζοσπαστική πτέρυγα του παλαιού Κέντρου, η Κεντροαριστερά, εκφραζόταν «συνειδητά» από το ΠΑΣΟΚ. Το Κέντρο, τόνιζε ο Ανδρέας Παπανδρέου, είχε τις πηγές του στο κόμμα των Φιλελευθέρων και αναγνώριζε ότι το τελευταίο είχε αναλάβει ένα εγχείρημα εκσυγχρονισμού της κρατικής μηχανής.¹ Το νέο κίνημα όμως εξέφραζε ιστορικά τρεις «γενιές», τη γενιά της

1. Γιάννης Πρετεντέρης (υπεύθ. έκδ. και Εισαγωγή), *Αναζητώντας τον Ανδρέα*, έκδοση των *Νέων*, Αθήνα 2019, σελ. 203-205.

Αντίστασης, τη γενιά των ανένδοτων αγώνων του 1961-1963 και 1965-1967, και, τέλος, τη γενιά της αντίστασης κατά της δικτατορίας. Απέβλεπε δηλαδή το σχήμα αυτό στη διαμόρφωση ενός ιστορικού συνασπισμού της ευρείας Αριστεράς, που είχε αναδειχθεί κατά την περίοδο της Κατοχής και την Αντίστασης, το 1941-1944, με τα ριζοσπαστικά ρεύματα του Κέντρου, την Κεντροαριστερά. Με έναν πιο έμμεσο αλλά σαφή τρόπο όμως απέβλεπε στην οικειοποίηση του βενιζελισμού. Αυτό υποδήλωνε η πρόσκληση του ΠΑΣΟΚ για την επίτευξη μιας αντιδεξιάς συσπείρωσης στις εκλογές του 1981 προκειμένου να τερματιστεί μισός αιώνας κυριαρχίας της Δεξιάς. Η πάροδος «μισού αιώνα» ή «πενήντα χρόνων» κυριαρχίας της Δεξιάς παρέπεμπε στις τελευταίες δύο εκλογικές ήττες των Φιλελευθέρων και του Βενιζέλου προσωπικά, το 1932 και το 1933.

Από τα δύο αυτά σχίσματα είναι προφανές ότι αυτό που έχει απασχολήσει περισσότερο την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία και τον δημόσιο διάλογο είναι ο Εμφύλιος Πόλεμος και η κληρονομιά του. Η ένοπλη σύγκρουση ήταν σκληρή και μακροχρόνια, είχε μεγάλες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, το πολιτικό καθεστώς και ο δημόσιος διάλογος σημαδεύτηκαν από τον αντικομμουνισμό των νικητών τουλάχιστον για ένα τέταρτο του αιώνα (1949-1974). Ο Ψυχρός Πόλεμος απετέλεσε το ευρύτερο πλαίσιο που υποβοήθησε ως ένα σημείο στην παράταση της κληρονομιάς του Εμφυλίου Πολέμου. Από τη Μεταπολίτευση και εντεύθεν, η ενασχόληση με τον Εμφύλιο ήταν συνυφασμένη με την επιδίωξη της κριτικής αποτίμησης του μετεμφυλιακού πολιτικού καθεστώτος, που είχε οδηγήσει στη δικτατορία. Άλλωστε, η ιστορική αναψηλάφηση της περιόδου της Κατοχής και της Αντίστασης αποτελούσε και έκφραση της επιδίωξης για την ισότιμη επανένταξη των αποκλεισμένων της μετεμφυλιακής περιόδου στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Από το 2000 περίπου και μετά, η ενασχόληση με τον Εμφύλιο και την κληρονομιά του πήρε νέα τροπή. Το ιστοριογραφικό εκκρεμές στράφηκε και πάλι προς τα δεξιά. Εκτός από την εκ νέου συζήτηση όψεων της πολιτικής στρατηγικής της Αριστεράς, ιδίως αυτών που αφορούσαν τη βία ως μέσο για την κατάκτηση της εξουσίας, αμφισβητούνταν και η ιδεολογική ηγεμονία της ποικιλώνυμης Αριστεράς.

Σε σχέση με τον Εμφύλιο Πόλεμο, ο Εθνικός Διχασμός δεν είλκυσε την προσοχή των ιστορικών παρά σε πολύ περιορισμένη έκταση. Και στην περίπτωση αυτή η έρευνα ήταν ευάλωτη στην πολιτική μεροληψία. Η βενιζελική πλευρά ήταν περισσότερο παραγωγική, και το έργο του Γεωργίου Βεντήρη² απετέλεσε σημείο αναφοράς. Η αντιβενιζελική πλευρά ήταν λιγότερο παραγωγική, και αυτό μπορεί να αποδοθεί πιθανότατα σε μια προδιάθεση του ελληνικού συντηρητισμού να αποφύγει τη διανοητική βάσανο, αλλά, ενδεχομένως, και σε έναν συνυφασμένο με την ιστορική εξέλιξη καιροσκοπισμό. Αυτός συνίστατο σε δύο γεγονότα: ο αντιβενιζελισμός είχε συγκροτηθεί στη βάση της επιλογής της ουδετερότητας. Με την ήττα της Γερμανίας το 1918, η πολιτική αυτή κατέρρευσε. Αν και δεν έλειψαν κατά καιρούς σχετικές προσπάθειες υπεράσπισης της πολιτικής του Στέμματος και του αντιβενιζελισμού,³ οι πολιτικές ελίτ που συγκρότησαν την αντιβενιζελική παράταξη και το Στέμμα, που παρέμεινε το σημείο αναφοράς της, ήταν ίσως λογικό να αποφύγουν μια συγκροτημένη και, κυρίως, διαρκή προβολή αυτής της στρατηγικής επιλογής τους. Τη στρατηγική αυτή, άλλωστε, την εγκατέλειψαν λόγω της φοράς των πραγμάτων, ταυτιζόμενες από το 1920 και μετά με τη Βρετανία, η οποία ήταν κυρίαρχη δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Το δεύτερο γεγονός που ίσως εξηγεί τη μειωμένη παρουσία βιβλιογραφίας αντιβενιζελικού προσανατολισμού αφορά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Αυτή επήλθε κατά τη διάρκεια της αντιβενιζελικής διακυβέρνησης. Ένα ακόμα αίτιο του διχασμού ήταν ίσως το γεγονός ότι η συνέχιση της πολιτικής του Βενιζέλου είχε επικριθεί και εντός της αντιβενιζελικής παράταξης, από τον Ιωάννη Μεταξά. Ο τελευταίος δεν είχε ανάγκη να υπερασπιστεί την πολιτική του αντιβενιζελισμού, καθώς δε βαρυνόταν με τη Μικρασιατική Καταστροφή, και συνήθως βρισκόταν στις παρυφές της παράταξής του. Συνεπώς, αυτό εξηγεί

2. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920. Ιστορική μελέτη*, «Ίκαρος», Αθήνα 1970.

3. Παναγιώτης Πιπινέλης, *Περισσότερον Φως. Η εθνική μας πολιτική κατά τον Πρώτον Παγκόσμιον Πόλεμον*, Αθήνα 1961.

και την ετοιμότητά του να αναμετρηθεί στο δημοσιογραφικό πεδίο με τον Βενιζέλο το 1934. Η αναφορά στη δημοσιογραφική αναμέτρηση Βενιζέλου – Μεταξά του 1934 εισάγει ένα ακόμα στοιχείο στην εξέταση της βιβλιογραφίας για τον Εθνικό Διχασμό. Σε πολλές περιπτώσεις, αν και όχι σε όλες, το ενδιαφέρον για τον Εθνικό Διχασμό ήταν πολιτικά προσανατολισμένο, αποσκοπούσε ή επέτρεπε άμεση πολιτική αξιοποίηση. Τέτοια περίπτωση ήταν η εργασία του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, χρήσιμη λόγω μιας πρώτης αρχειακής τεκμηρίωσης των επαφών και του συντονισμού της πολιτικής μεταξύ του Κωνσταντίνου, και του Βερολίνου και της Βιέννης, αλλά ταυτόχρονα φορτισμένη από πολιτική άποψη. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος είναι ότι η δημοσίευση δύο ιστορικών αφηγήσεων του Ενεπεκίδη, το 1960 και το 1961-1962,⁴ ιδίως η δεύτερη, συνυφάνθηκε με την αναζωπύρωση μιας κριτικής στάσης έναντι του Στέμματος σε μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης, καθώς ενίσχυε το ιστορικό υπόβαθρο, τα αντιβασιλικά αντανακλαστικά τα οποία είχαν αναβιώσει στο πλαίσιο του ανένδοτου αγώνα της Ένωσης Κέντρου μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1961.

Υπήρξαν, βέβαια, και δείγματα λαμπρής ιστοριογραφίας, ιδίως μετά τη Μεταπολίτευση, που αφορούσαν εσωτερικές ή εξωτερικές όψεις του Εθνικού Διχασμού. Τα βιβλία του Θάνου Βερέμη σχετικά με τις στρατιωτικές επεμβάσεις κατά την περίοδο 1916-1936,⁵ του Γεωργίου Λεονταρίτη για τις σχέσεις της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις την περίοδο 1914-1917⁶ και την, εν συνεχεία, συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο,⁷ του Νίκου Πετσάλη-Διομήδη

4. Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Βασιλική ανταρσία: έργα και ημέραι του βασιλέως Κωνσταντίνου κατά την εξορίαν του εις την Ελβετίαν 1916-1918. Από τα μυστικά αρχεία της Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης*, Ινστιτούτο του Βιβλίου, Αθήνα 1975.

5. Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, «Αλεξάνδρεια», Αθήνα 2018.

6. George Leon, *Greece and the Great Powers 1914-1917*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1974.

7. Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2005.

για την Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων του 1916-1917,⁸ του Θανάση Διαμαντόπουλου για τον βενιζελισμό της περιόδου της Ανόρθωσης 1910-1915.⁹ Επίσης, το έργο του Γκούνναρ Χέρινγκ για τα πολιτικά κόμματα,¹⁰ και μεταγενέστερη μελέτη του Γιάννη Μουρέλου για τα Νοεμβριανά του 1916¹¹ είναι σημαντικές εργασίες που, ανεξάρτητα από την πολιτική και ιστορική αποτίμηση των αντιμαχόμενων παρατάξεων από την πλευρά των συγγραφέων τους, φωτίζουν κρίσιμες όψεις του Εθνικού Διχασμού.

Ο Εθνικός Διχασμός εκδηλώθηκε το 1915 και απετέλεσε τη βασική πολιτική διαίρεση της χώρας έως το 1936, όταν επιβλήθηκε η δικτατορία από τον βασιλιά Γεώργιο Β' και τον Ιωάννη Μεταξά. Η 4η Αυγούστου συνιστούσε το τέλος του Διχασμού με την επιβολή της μιας παράταξης στην άλλη. Αναμφίβολα, όμως, μπορούμε να διακρίνουμε δύο φάσεις αυτής της μακράς περιόδου. Η πρώτη εκτείνεται από το 1915, όταν εκδηλώνεται ο Εθνικός Διχασμός, έως το 1922, με τη Μικρασιατική Καταστροφή, το στρατιωτικό κίνημα των Πλαστήρα και Γονατά, την εκτέλεση των Έξι ως υπευθύνων της Καταστροφής, και την εισροή 1.300.000 προσφύγων από τη Μικρά Ασία, οι οποίοι μετέβαλαν οριστικά το πολιτικό και κοινωνικό τοπίο της χώρας. Η επταετής αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται από τη σκληρή αναμέτρηση μεταξύ των δύο στρατοπέδων, τη διαίρεση του κράτους και την πολεμική προσπάθεια, αλλά είναι ταυτόχρονα πιο ρευστή, το αποτέλεσμα είναι ανοιχτό, μόνο εκ των υστέρων θεωρήθηκε ότι δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Η εξέλιξη και η κατάληξη οφείλεται εξίσου σε γεωπολιτικούς παράγοντες και στις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και τις κοινωνικές συμμαχίες οι οποίες είναι αρκετά ρευστές. Αντίθετα, στη δεύτερη περίοδο,

8. Νίκος Πετσάλης-Διομήδης, *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-17. Καθεστωτικά, διπλωματικά και οικονομικά προβλήματα του Εθνικού Διχασμού*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1988.

9. Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Ο βενιζελισμός της Ανόρθωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 1985.

10. Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, 2 τόμοι, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2008.

11. Γιάννης Μουρέλος, *Τα «Νοεμβριανά» του 1916. Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των θυμάτων*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

από το 1922 έως το 1936, οι πολιτικοί συσχετισμοί μεταξύ των συνασπισμών είναι πιο σταθεροί, χωρίς να παραμένουν αμετάβλητοι, και οι όποιες διακυμάνσεις δεν αναιρούν βασικά χαρακτηριστικά, κοινωνικά και γεωγραφικά, των δύο στρατοπέδων. Ο βενιζελισμός επικρατεί κυρίως στις Νέες Χώρες, τη Μακεδονία, τη Θράκη, την Ήπειρο, την Κρήτη και τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, σε όλες δηλαδή τις περιφέρειες που προσαρτήθηκαν μετά το 1912-1913, και εκπροσωπεί κοινωνικά τους πρόσφυγες, τους νέους μικροϊδιοκτήτες που προέκυψαν από την αγροτική μεταρρύθμιση του 1923, την επιχειρηματική αστική τάξη και, έως το 1933, τη μεγάλη πλειοψηφία του σώματος των αξιωματικών. Ο αντιβενιζελισμός ήταν ισχυρός στην Παλαιά Ελλάδα, εκπροσωπούσε κυρίως τους γηγενείς και τις μειονότητες, αυτές που υπήρχαν όταν επήλθε ο διπλασιασμός του κράτους το 1913, και όσες απέμειναν, μετά το 1923 και την ανταλλαγή των πληθυσμών, και την προσανατολισμένη στο κράτος αστική και μικροαστική τάξη. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι αυτή η τελευταία διάκριση ήταν σχετική, καθώς και τα δύο μπλοκ διατηρούσαν ισχυρά ερείσματα στη μεγαλοαστική, τη μεσοαστική και τη μικροαστική τάξη, και οι Φιλελεύθεροι είχαν σχηματίσει και αυτοί ισχυρά και ανθεκτικά πελατειακά δίκτυα.

Για την περίοδο αυτή, του 1922-1936, υπάρχουν σημαντικές συμβολές: Η προσανατολισμένη στις πολιτικές εξελίξεις ιστορική αφήγηση του Γρηγορίου Δαφνή,¹² ο οποίος, αν και βενιζελικός, διατηρούσε μια κριτική απόσταση από τον Κρητικό πολιτικό και την παράταξή του. Μια άλλη προσανατολισμένη στην πολιτική ιστορία αφήγηση είναι αυτή του Σπύρου Μαρκεζίνη, ο οποίος, αν και αντιβενιζελικής προέλευσης, προσέγγισε τις εξελίξεις αποστασιοποιημένα.¹³ Επίσης, το βιβλίο του Γιώργου Μαυρογορδάτου το οποίο εκδόθηκε στις Ηνωμένες Πολι-

12. Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, «Ίκαρος», Αθήνα 1955.

13. Σπύρος Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Δ', «Πάπυρος», Αθήνα 1968.

τείεις το 1983 και μια απόδοσή του εκδόθηκε στα ελληνικά το 2017 αποτελεί μια εξαιρετική εργασία πολιτικής επιστήμης, η οποία πάντως έχει ισχυρές ιστορικές αναφορές.¹⁴ Το βιβλίο αυτό εισήγαγε στη μελέτη του διχασμού την έννοια της χαρισματικής ηγεσίας, θεωρώντας τους Βενιζέλο και Κωνσταντίνο χαρισματικούς ηγέτες. Ηγέτες, δηλαδή, που εκλαμβάνονταν ως φορείς ιδιαίτερων ικανοτήτων και, ως εκ τούτου, υπερέβαιναν θεσμικούς περιορισμούς, άτυπους κανόνες και νόρμες, και ήταν ικανοί να διαμορφώνουν εντελώς νέες καταστάσεις και συσχετισμούς. Ο Μαυρογορδάτος εισήγαγε επίσης συστηματικά τη διαφοροποίηση μεταξύ Παλαιάς Ελλάδας και Νέων Χωρών, γηγενών και προσφύγων, καθώς και Ελλήνων και μειονοτήτων ως τομές που εντάσσονται σε αυτό που ονομάζει «κρίση εθνικής ολοκλήρωσης», η οποία, κατά την προσέγγισή του, στην ουσία αποτυπώνει την έλλειψη σύμπτωσης μεταξύ έθνους και κράτους. Η εργασία του Μαυρογορδάτου για την πρώτη φάση του Εθνικού Διχασμού, από το 1915 έως το 1922, αποτελεί μια προέκταση προς τα πίσω αυτών των θεωρητικών και μεθοδολογικών επιλογών και των συμπερασμάτων του. Όταν προσεγγίζει όμως κάποιος τη διαμορφωτική φάση του Εθνικού Διχασμού, κατανοεί ότι οι κοινωνικές συμμαχίες και οι γεωγραφικές διαφοροποιήσεις είναι ρευστές. Πέραν αυτών, ο Γκούναρ Χέρινγκ, με σαφήνεια ως προς τα συμπεράσματα και, πριν από αυτόν, ο Νίκος Οικονόμου ως προς το εμπειρικό μέρος, διαπίστωσαν ότι στις εκλογές του Μαΐου 1915 ο Βενιζέλος είχε πλειοψηφήσει στην Παλαιά Ελλάδα. Συνεπώς, ο γεωγραφικός χώρος που θεωρήθηκε αδιάπτωτα από το 1920 έως το 1936 προπύργιο του ελληνικού συντηρητισμού και του Στέμματος είχε παρά ταύτα υποστηρίξει τον Βενιζέλο κατά την πρώτη φάση του Εθνικού Διχασμού. Η μεταστροφή από το 1915 έως το 1920, όταν διεξήχθησαν και πάλι εκλογές με τη συμμετοχή και των δύο παρατάξεων, πρέπει προφανώς να αναζητηθεί στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου και στην εμπλοκή της Ελλάδας αρχικά στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και, στη συνέχεια, στη Μικρασιατική Εκστρατεία.

14. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922. Η παράταση του διχασμού*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2017.

Πέραν αυτού, ως προς την αξιολόγηση των συνεπειών, η άποψη που υποστηρίζει ότι η πολιτική του Βενιζέλου «δικαιώθηκε» διότι η Ελλάδα βρήκε μια θέση στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων το 1919-1920 στο πλευρό των νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι μερικώς ισχυρή. Η στάθμιση των πιθανών εξελίξεων και η συμπαράταξη με τους νικητές, πράγματι, δεν μπορούσε παρά να είναι βασικό κριτήριο στη διαμόρφωση της πολιτικής κάθε μικρής χώρας, η οποία δεν είχε την ισχύ να συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση των συσχετισμών δυνάμεων. Για την Ελλάδα, η επιλογή της Entente ήταν η μόνη δυνατή μετά την είσοδο της Βουλγαρίας στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων τον Σεπτέμβριο του 1915 και την απόβαση γαλλικών και βρετανικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Η έννοια της δικαίωσης προκύπτει όχι μόνο από πολιτική, αλλά και από ιστορική, οπτική, ιδίως όταν αυτή γίνεται εκατό χρόνια από τα γεγονότα που μελετάμε. Οι ιστορικοί όχι μόνο δικαιούνται, αλλά και πρέπει να εξετάσουν και άλλες παραμέτρους. Έτσι, η έννοια της δικαίωσης σχετικοποιείται, αν ληφθεί υπόψη η Μικρασιατική Καταστροφή. Η τελευταία δεν είναι γεγονός ανεξάρτητο από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κατάληψη της ζώνης της Σμύρνης ήταν το αντάλλαγμα για τη συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτόν. Η Συνθήκη των Σεβρών του 1920, μια από τις συνθήκες ειρήνης που τερμάτιζαν τον πόλεμο, δεν έγινε δεκτή από τους ηττημένους Τούρκους, και η ελληνική εκστρατεία στην Ανατολία ήταν η προσπάθεια επιβολής των όρων της συνθήκης αυτής. Επρόκειτο για εκκρεμότητα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε περιφερειακό επίπεδο. Τα ερωτήματα που τίθενται σήμερα ετίθεντο και τότε. Ήταν άραγε το αντάλλαγμα αυτό, η κατοχή και η διοίκηση της ζώνης της Σμύρνης, κατάλληλο για την Ελλάδα από την άποψη των πολιτικών, διπλωματικών, οικονομικών και στρατιωτικών δυνατοτήτων της χώρας; Συν τοις άλλοις, η προσπάθεια του Βενιζέλου να επιτύχει την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εκτός από τις συνέπειες της στιγμής, δεν άφησε μια επαχθή κληρονομιά που συνίστατο στις ενδημικές στρατιωτικές επεμβάσεις από το 1916 έως το 1936; Η εκδήλωση του κινήματος της Εθνικής Αμύνης το 1916 δεν ήταν η αφετηρία των στρατιωτικών εκτροπών

τις οποίες, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν ήταν σε θέση να ελέγξει ούτε ο ίδιος ο Βενιζέλος; Αυτά και άλλα ερωτήματα είναι απολύτως θεμιτά, και θα επιτρέψουν έναν δημόσιο διάλογο για την ιστορία του Εθνικού Διχασμού ο οποίος θα είναι πολύ περισσότερο γόνιμος από την αναπαραγωγή αντιπαραθέσεων που εκτυλίχθηκαν έναν αιώνα πριν και, προφανώς, εξαντλήθηκαν την επόμενη εικοσαετία. Είναι αναγκαία η νηφαλιότητα, με την οποία και πρέπει να προσεγγίζουμε σήμερα το φαινόμενο αυτό.

Πάντοτε στο πλαίσιο αναζήτησης της «ιστορικής δικαίωσης», ο Γιώργος Μαυρογορδάτος υποστηρίζει ότι δε μεροληπτεί ο ίδιος, «μεροληπτούν τα πράγματα». Η «ιστορική δικαίωση» εμφανίζεται έτσι ως ένας «αντικειμενικός παράγοντας». Στο πλαίσιο αυτό, πιστεύει ότι ο Βενιζέλος δικαιώθηκε τόσο από άποψη συνταγματική, όσο και από άποψη διεθνούς πολιτικής. Υπήρχε ακόμα, πιστεύει, μια «ποιοτική διαφορά» μεταξύ των δύο πλευρών, και υπερείχε ο βενιζελισμός, καθώς διέθετε «ρεαλιστικό όραμα και συγκροτημένο πρόγραμμα». Μόνο αυτή η παράταξη άρθρων «ενιαίο συγκροτημένο και συνεκτικό πολιτικό λόγο». Έτσι υπερισχύει η βενιζελική θεώρηση της σύγκρουσης. Δεν υπάρχει μια αφήγηση ανάλογη του Γεωργίου Βεντήρη από την «άλλη πλευρά», όπως παρατηρεί. Το κλειδί όμως αυτής της θέσης βρίσκεται αλλού. Όπως σημειώνει ο Μαυρογορδάτος, διακρίνονται αναλογίες στον Εθνικό Διχασμό με την πολιτική κατάσταση του 2015. Υπάρχει αναγκαιότητα συμμάχων και συμμαχιών, όπως επισημαίνει, και η παραγνώριση αυτής της αναγκαιότητας έχει ολέθρια αποτελέσματα. Εκεί τίθεται και το ζήτημα της «αξιοπιστίας» της χώρας, την οποία πέτυχε ο Βενιζέλος, σε αντίθεση με τους αντιπάλους του.¹⁵

Αυτά μπορεί να συνιστούν μια πολύ ενδιαφέρουσα πολιτική αποτίμηση, το βιβλίο διακρίνεται για μια πολύ ενδιαφέρουσα χρήση εννοιών της πολιτικής επιστήμης, αλλά δεν είναι ιστορική προσέγγιση που τη διακρίνει η αναγκαία απόσταση και αποστασιοποίηση. Ούτε είναι ο καταλληλότερος τρόπος να προσεγγίσει κανείς γεγονότα και

15. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, 1915. *Ο Εθνικός Διχασμός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σελ. 14-17.

διαδικασίες που εξελίχθηκαν πριν από έναν αιώνα. Είναι πράγματι κεκτημένο της ιστοριογραφίας ότι δεν υπάρχει μια αντικειμενική αλήθεια η οποία περιμένει τον ιστορικό για να αποκατασταθεί. Υπάρχει όμως μια στοιχειώδης υποχρέωση του επαγγελματία ιστορικού να τηρεί απόσταση από το αντικείμενο της μελέτης του. Αυτό είναι, σε τελική ανάλυση, το κρίσιμο στοιχείο που διαχωρίζει τον ιστορικό από τους υπόλοιπους κλάδους, ότι διαμορφώνει ένα σχήμα για τις εξελίξεις, μια κρίση και ένα συμπέρασμα αφού ερευνήσει όσο καλύτερα μπορεί τις πηγές του. Οι έννοιες της ιστορικής δικαίωσης και της ποιοτικής υπεροχής εμπεριέχουν, άρα, κάποια φόρτιση. Το παρελθόν το οποίο επιχειρούμε να γνωρίσουμε καλά αφού μελετήσουμε συστηματικά, και έτσι μετατρέπεται σε ιστορία. Δε συνιστά, βέβαια, μια δραστηριότητα που προκύπτει αποκλειστικά από την περιέργειά μας για παλαιά πράγματα και γεγονότα. Ακριβέστερα, η περιέργειά μας αυτή δεν είναι άσχετη με ερωτήματα που θέτει το παρόν και τα οποία προσπαθούμε να απαντήσουμε στρεφόμενοι στο παρελθόν. Συνεπώς, τα ενδιαφέροντά μας, οι αξίες μας επηρεάζουν την οπτική μας. Η έρευνα προϋποθέτει όμως κάποια απόσταση. Η μεροληπτική εξ υπαρχής ιστοριογραφία έχει αναγκαστικά περιορισμένη εμβέλεια και περιορισμένη κοινωνική χρησιμότητα. Οι κρίσεις μας, εξάλλου, για την ποιοτική συγκρότηση προσώπων και ομάδων, πολιτικών ρευμάτων και κοινωνιών, αν και αναπόφευκτες, δε σημαίνουν κατ' ανάγκη την αποτίμηση της απόδοσής τους, κάτι που μπορεί να είναι μια κατά βάση ακαδημαϊκή άσκηση. Στο πλαίσιο αυτό, η αποτύπωση κάποιας ιστορικής δικαίωσης μπορεί να ταιριάζει και να αφορά περισσότερο πολιτική διαμάχη. Μπορεί, εντέλει, να βοηθά στη συγκρότηση ηγεμονικών αφηγήσεων που αποσκοπούν στο παρόν. Η δουλειά μας όμως ως ιστορικών είναι να θέτουμε σε κριτικό έλεγχο ηγεμονικά αφηγήματα, εάν αυτά υπάρχουν.

Προσπάθειες δικαίωσης δε λείπουν και για την αντίθετη πλευρά, τον αντιβενιζελισμό. Ο Χάιντς Ρίχτερ θεωρεί ότι η πολιτική της ουδετερότητας ήταν αποκλειστικά το αποτέλεσμα της στάθμισης των ελληνικών εθνικών συμφερόντων από το Στέμμα. Υποστηρίζει ότι ο Κωνσταντίνος κατανοούσε πως δεν έπρεπε να εναντιωθεί στη Βρετανία,

διότι κάτι τέτοιο θα του στοίχιζε τον θρόνο του, όπως είχε συμβεί στο παρελθόν, υπονοώντας την έξωση του Όθωνα το 1862. Προσθέτει ότι θεωρούνταν γερμανόφιλος από την Entente λόγω των στρατιωτικών σπουδών του στη Γερμανία και του γάμου του με την αδελφή του αυτοκράτορα της Γερμανίας, πριγκίπισσα Σοφία, η οποία όμως, συνεχίζει ο Ρίχτερ, δεν ασκούσε καμία επίδραση στη διαμόρφωση της πολιτικής του βασιλιά. Ο Κωνσταντίνος, κατά τον Ρίχτερ, εκτιμούσε ότι ο πόλεμος θα έληγε ισόπαλος. Δεδομένου αυτού, αλλά και του γεγονότος ότι η χώρα είχε ανάγκη από μια μακρά ειρηνική περίοδο προκειμένου να αφομοιώσει τις νέες επαρχίες που είχε προσαρτήσει με τους Βαλκανικούς Πολέμους, η ουδετερότητα ήταν η καλύτερη επιλογή. Δε διέφευγαν εξάλλου από το σκεπτικό του βασιλιά οι κίνδυνοι του λιμού λόγω του ναυτικού αποκλεισμού που ήταν σε θέση να επιβάλουν οι Βρετανοί, καθώς επίσης και ο δυσμενής συσχετισμός δυνάμεων στα Βαλκάνια, δεδομένου ότι η Βουλγαρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία απέβλεπαν στην ανατροπή των διευθετήσεων της Συνθήκης του Βουκουρεστίου του 1915, η οποία καθιέρωσε το νέο εδαφικό καθεστώς που είχε προκύψει από τους Βαλκανικούς Πολέμους.¹⁶

Αυτό που αναδεικνύει εντούτοις η ανάγνωση της σειράς των ρωσικών διπλωματικών εγγράφων που χρησιμοποιεί ο Ρίχτερ δεν είναι η εμμονή του Κωνσταντίνου στην ουδετερότητα ως ανεξάρτητη πολιτική, αλλά η ανοχή που επέδειξε στο πρόσωπό του η ρωσική πολιτική στη βάση της δυναστικής αλληλεγγύης. Άλλωστε, εργασίες που έχουν βασιστεί στα γερμανικά αρχεία αναδεικνύουν, πέρα από κάθε αμφιβολία, τον συντονισμό της πολιτικής του Κωνσταντίνου με το Βερολίνο.¹⁷

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να επιστρέψει στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού, να ανασυγκροτήσει το γενικό του πλαίσιο και να αναδείξει το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα των δύο παρατάξεων.

16. Heinz A. Richter, *Ελλάδα 1915-1917 μέσα από τα ρωσικά αρχεία*, μτφρ. Βαγγέλης Στεργιόπουλος, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2018, σελ. 17-18.

17. Ενδεικτικά, Κώστας Λούλος, «Η Γερμανία και ο μύθος της πολιτικής ουδετερότητας του Κωνσταντίνου κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο», στο Στράτος Δορδανάς και Νίκος Παπαναστασίου (επιμ.), *Ο «μακρύς» ελληνογερμανικός εικοστός αιώνας*, «Επίκεντρο», Θεσσαλονίκη 2018.

Βασική υπόθεση της μελέτης αυτής είναι ότι το βάθος και η ένταση του εθνικού σχίσματος οφειλόταν σε μια συρροή αφενός εσωτερικών πολιτικών και συνταγματικών εκκρεμοτήτων, αφετέρου γεωπολιτικών πιέσεων τις οποίες δεν κατόρθωσε να διαχειριστεί η ελληνική πολιτική δομή, καθώς τελούσε υπό ποικίλες πολιτισμικές και γεωπολιτικές επιδράσεις. Οι κοινωνικές και περιφερειακές διαστάσεις του Εθνικού Διχασμού δεν ήταν προδιαγεγραμμένες, δεν οφείλονταν σε δομικούς περιορισμούς ταξικής, ή άλλης, φύσης, αλλά στην πορεία και τη δυναμική των γεγονότων από το τέλος του 1915 έως και το 1918. Η παγίωση του σχίσματος από το 1922 και μετά, και η συνύφανσή του με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και περιφέρειες οφειλόταν στην εσφαλμένη διαχείριση της Μικρασιατικής Καταστροφής με την εκτέλεση των Έξι, την εισροή των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, καθώς και στις συνεχείς στρατιωτικές επεμβάσεις. Αυτές υποδήλωναν την έλλειψη συμφωνίας για τους κανόνες του παιχνιδιού, την ύπαρξη κατεστημένων συμφερόντων για τη συνέχιση του σχίσματος και τον φαύλο κύκλο εκδίκησης και αντεκδίκησης που χαρακτήριζε πλέον την ελληνική πολιτική.

Για την έκδοση αυτού του βιβλίου οφείλω πολλές ευχαριστίες στον εκδότη, κύριο Θάνο Ψυχογιό, στο προσωπικό του εκδοτικού οίκου για τον επαγγελματισμό και την υπομονή τους, και στον διευθυντή της σειράς, κύριο Μάρκο Καρασαρίνη.

Σωτήρης Ριζάς
Πόρτο Ράφτη, Ιούνιος 2019

Το ιστορικό πλαίσιο

Το εσωτερικό υπόστρωμα του Εθνικού Διχασμού μπορεί να αναζητηθεί στις εξελίξεις της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Η ανάθεση της διοίκησης του στρατού στον διάδοχο Κωνσταντίνο το 1899 και η εμπλοκή των πριγκίπων σε ενεργό στρατιωτική υπηρεσία απέβλεπε, σύμφωνα με την αντίληψη που επικράτησε προς στιγμήν, στην εξάλειψη των διαλυτικών κομματικών επιρροών αλλά, ταυτόχρονα, όπως σημειώνει ο Θάνος Βερέμης, απετέλεσε παράγοντα μόνιμης ενδοστρατιωτικής διαφοροποίησης. Καθώς οι πριγκίπες και ο Διάδοχος έτειναν σε σχεδόν μόνιμες επιλογές συνεργατών τους, ο κύκλος των ευνοουμένων τους έγινε μάλλον στενός και εξαντλήθηκε αρκετά γρήγορα. Έτσι, οι ευρισκόμενοι εκτός του κύκλου αυτού αντέδρασαν, καθώς πίστεψαν ότι οι επαγγελματικές προοπτικές τους είχαν υπονομευθεί μόνιμα. Όπως συνέβαινε συχνά στην ελληνική πολιτική από το 1883 και μετά, φορέας της δυσαρέσκειας έγινε το Εθνικό Κόμμα υπό τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, το οποίο επικράτησε στις εκλογές του 1902. Ο υπουργός Στρατιωτικών Θεόδωρος Λυμπρίτης επιχείρησε να καταργήσει την επιτελική υπηρεσία και να περιορίσει τις αρμοδιότητες του Διαδόχου το επόμενο έτος. Η αντίδραση του Στέμματος οδήγησε στην παραίτηση του υπουργού και την εγκατάλειψη των σχεδίων του από την κυβέρνηση Δηλιγιάννη.¹⁸ Η κατάληξη του εγχειρήματος ήταν αποτέλεσμα της

18. Βερέμης, ό.π., σελ. 23.

έλλειψης συναίνεσης του πολιτικού κόσμου για τον στρατό. Ο πρωθυπουργός είτε ήταν υπερβολικά υποχωρητικός είτε διατηρούσε αμφιβολίες για την ικανότητά του να διατηρήσει τη συνοχή της κοινοβουλευτικής του ομάδας. Δε διέθετε, άλλωστε, απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, καθώς έπαιζε ρυθμιστικό ρόλο η μικρή κοινοβουλευτική ομάδα του Αλέξανδρου Ζαΐμη, ο οποίος ήταν ευνοούμενος του Στέμματος.¹⁹

Η κοινοβουλευτική αστάθεια τερματίστηκε το 1906, όταν επικράτησε με απόλυτη πλειοψηφία στις εκλογές το Νεωτεριστικό Κόμμα υπό τον Γεώργιο Θεοτόκη. Ο Κερκυραίος πολιτικός ακολούθησε κατά τη διάρκεια της επόμενης τριετίας μια συντονισμένη πολιτική για τον εξοπλισμό του στρατού με ελαφρύ οπλισμό για το Πεζικό και βαρύ για το Πυροβολικό, και προχώρησε σε παραγγελίες πλοίων για το Ναυτικό. Απέβλεψε στην εξεύρεση ενός μέρους των πόρων για τους εξοπλισμούς συστήνοντας Ταμείο Εθνικής Αμύνης. Βελτίωσε επίσης τη στρατιωτική εκπαίδευση, και τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας έγιναν ορατά κατά τη διεξαγωγή των στρατιωτικών ασκήσεων του 1908. Εντούτοις, η αντίθεση που σοβούσε στους κόλπους του στρατού παρέμενε, τείνοντας μάλιστα να παγιωθεί αλλά και να ριζοσπαστικοποιηθεί. Αυτό γίνεται σαφές αν παρακολουθήσουμε την πορεία μιας ομάδας αξιωματικών που είχαν πολεμήσει στον Μακεδονικό Αγώνα κατά την περίοδο μετά το 1904, και είχαν συστήσει, το 1906, έναν Σύνδεσμο Ελλήνων Αξιωματικών. Ενώ αρχικά ο στόχος τους ήταν να ασκήσουν επιρροή στην κυβέρνηση ή να τη συμβουλεύσουν σχετικά με τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για τη βελτίωση της απόδοσης του στρατού, σταδιακά έκλιναν προς την άποψη ότι έπρεπε να πραγματοποιηθεί στρατιωτική επέμβαση προκειμένου να προωθηθούν οι στόχοι του Συνδέσμου.²⁰

19. Νίκη Μαρωνίτη, *Αλέξανδρος Θρ. Ζαΐμης. Όψεις ενός πολυσχιδούς βίου (1855-1936)*, Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ, Αθήνα 2011, σελ. 127-138. Για το πλαίσιο των πολιτικών εξελίξεων πριν από τη στρατιωτική επέμβαση του 1909, Νίκη Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1880-1910*, «Αλεξάνδρεια», Αθήνα 2009.

20. Βασίλης Γούναρης, «Σύνδεσμος Ελλήνων Αξιωματικών (1906). Τα πρώτα βήματα του στρατιωτικού κινήματος», *Νεοελληνικά Ιστορικά*, τόμ. 5, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2018, σελ. 277-300.

Η έκρηξη του κινήματος των Νεότουρκων το 1908 ενέτεινε το αίσθημα αδιεξόδου στην ελληνική κοινωνία σχετικά με την πραγματοποίηση των στόχων της Μεγάλης Ιδέας. Η αδυναμία της κυβέρνησης Θεοτόκη να επιτύχει την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, η έλλειψη στρατιωτικής προπαρασκευής, η εκτεταμένη κοινωνική δυσαρέσκεια από τη σχετικά βαριά φορολογία και η δυσαρέσκεια εντός του στρατεύματος από αυτό που εκλαμβάνόταν ως αυταρχική διοίκηση του Διαδόχου και των πριγκίπων, όπως και η επιδείνωση των προοπτικών επαγγελματικής ανόδου κατηγοριών όπως των υπαξιωματικών, δημιούργησαν πρόσφορο κλίμα για τη στρατιωτική επέμβαση του Αυγούστου του 1909.²¹ Ανεξάρτητα από τις επιμέρους αιτιάσεις, αυτό που χαρακτήριζε την Ελλάδα τότε ήταν το αίσθημα ότι η πολιτική τάξη και το Στέμμα είχαν εξαντληθεί, ότι οι μέθοδοί τους ήταν απαρχαιωμένες και αναποτελεσματικές. Η ηγεσία του Στρατιωτικού Συνδέσμου βρέθηκε όμως σύντομα σε αδιέξοδο, μια και, εκτός από τα μέτρα στρατιωτικής αναδιοργάνωσης που πρότεινε, δεν είχε τη δυνατότητα να συλλάβει ένα εφαρμόσιμο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων. Λύση στο αδιέξοδο αυτό έδωσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος κλήθηκε στην Αθήνα από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο να προσφέρει τη βοήθειά του στο τέλος Δεκεμβρίου του 1909. Ο Βενιζέλος θα έδινε συγκεκριμένο θεσμικό περιεχόμενο στην Ανόρθωση, προτείνοντας την αναθεώρηση του συντάγματος και τη διεξαγωγή εκλογών Αναθεωρητικής Βουλής. Το Στέμμα, οι παλαιοί πολιτικοί και ο στρατός αποδέχθηκαν αυτή τη μεθόδευση και, όταν οι εκλογές που διεξήχθησαν τον Αύγουστο του 1910 δεν έδωσαν σαφές αποτέλεσμα, ο Βενιζέλος κλήθηκε στις αρχές Οκτωβρίου να σχηματίσει κυβέρνηση και, εν συνεχεία, να διενεργήσει νέες εκλογές, τις οποίες κέρδισε με συντριπτική πλειοψηφία, ενόψει και της αποχής των παλαιών κομμάτων. Η διακυβέρνηση του Βενιζέλου κατά την περίοδο 1910-1915 ήταν για τα ελληνικά δεδομένα υποδειγματική. Ο Βενιζέλος προώθησε ταχύτατα την αναθεώρηση

21. Για το κίνημα του 1909 και τις ερμηνείες του, Νίκη Μαρωνίτη, *Το κίνημα στο Γουδί εκατό χρόνια μετά. Παραδοχές, ερωτήματα, νέες προοπτικές*, «Αλεξάνδρεια», Αθήνα 2010.

του συντάγματος, την αναδιοργάνωση του στρατού και του Ναυτικού, σταθεροποίησε τα δημόσια οικονομικά, και, με μια δραστήρια διπλωματία, εισήγαγε την Ελλάδα στη Βαλκανική Συμμαχία, που σχηματίστηκε με στόχο την εκδίωξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Ευρώπη. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 οδήγησαν στον διπλασιασμό της Ελλάδας και απέδωσαν σημαντικό κύρος στον Βενιζέλο αλλά και στον Διάδοχο, και, εν συνεχεία, βασιλιά Κωνσταντίνο, αρχιστράτηγο των ελληνικών δυνάμεων.

Ο Βενιζέλος, με την είσοδό του στην πολιτική, απέτέλεσε σημείο αναφοράς και διαφοροποίησης μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων. Στην ανάμειξή του στην πολιτική εντοπίζονται οι ρίζες του Διχασμού, ο οποίος θα διαρκούσε για ένα τέταρτο του αιώνα, δηλαδή έως την αποχώρησή του από την πολιτική, το 1935, ή τον θάνατό του, το 1936.²²

Κατά τη στιγμή της ανόδου του Βενιζέλου στην εξουσία, τον Οκτώβριο του 1910, ήταν προφανές ότι η Ελλάδα στερούνταν πόρους και στρατιωτικά μέσα για να υλοποιήσει τους αλυτρωτικούς της στόχους. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων στη Βαλκανική αλλά και τα αντικρουόμενα συμφέροντα και οι επιδιώξεις των βαλκανικών χωρών καθιστούσαν την κατάσταση πολύπλοκη και ρευστή, με συνέπεια να μην είναι δυνατός ούτε ο καθορισμός της προέλευσης της απειλής ούτε οι δυνητικοί σύμμαχοι της Αθήνας. Ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν είχε καθορισμένους στόχους, αλλά επεδίωξε ενεργά την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, μετακαλώντας, μεταξύ άλλων, και μια Γαλλική Αποστολή για τον στρατό και μια Βρετανική για το Ναυτικό. Ταυτόχρονα, επανέφερε τον διάδοχο Κωνσταντίνο στην ηγεσία του στρατού, κίνηση με πολιτική στόχευση, τη γεφύρωση του πολιτικού και στρατιωτικού χάσματος μετά τη στρατιωτική επέμβαση του 1909. Η συμμετοχή της Ελλάδας στη Βαλκανική Συμμαχία ήταν αποτέλεσμα μιας ευφάνταστης πολιτικής και διπλωματικής στρατηγικής η οποία υπερέβαινε την εξωτερική πολιτική των προ του 1909

22. Θανάσης Διαμαντόπουλος, *10 και μία δεκαετίες πολιτικών διαιρέσεων. Οι διαιρετικές τομές στην Ελλάδα την περίοδο 1910-2017*, τχ. 1, *Η δεκαετία του 1910. Εθνικός Διχασμός*, «Επίκεντρο», Θεσσαλονίκη, σελ. 29-30.

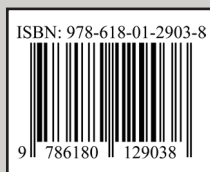
κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων. Στον πυρήνα αυτής της αλλαγής πολιτικής βρισκόταν η προσέγγιση με τη Βουλγαρία, τον σημαντικότερο ανταγωνιστή της Ελλάδας στην υπό οθωμανική κατοχή Μακεδονία. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι διπλασίασαν την Ελλάδα. Η έκρηξη όμως του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα έθετε και πάλι με ένταση ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και της καλύτερης μεθόδου για την πλήρη επίτευξη της Μεγάλης Ιδέας.

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να επιστρέψει στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού και να αναδείξει το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα των δύο παρατάξεων. Το βάθος και η ένταση του εθνικού σχίσματος οφείλονταν σε εσωτερικές εκκρεμότητες που αποτελούσαν κληρονομιά του στρατιωτικού κινήματος του 1909, αλλά κυρίως σε γεωπολιτικές πιέσεις τις οποίες δεν κατόρθωσε να διαχειριστεί η ελληνική πολιτική τάξη. Οι κοινωνικές και περιφερειακές διαστάσεις του Εθνικού Διχασμού δεν ήταν προδιαγεγραμμένες. Το σχίσμα δεν οφειλόταν σε δομικούς περιορισμούς ταξικής, ή άλλης, φύσης αλλά στην πορεία και τη δυναμική των γεγονότων από το 1915 έως το 1918. Η παγίωση του σχίσματος από το 1922 και μετά, και η συνύφανσή του με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και περιφέρειες, όπως η Παλαιά Ελλάδα και οι Νέες Χώρες, οι γηγενείς και οι πρόσφυγες, οφειλόταν στην εσφαλμένη διαχείριση της Μικρασιατικής Καταστροφής, δηλαδή την εκτέλεση των Έξι, και στις συνεχείς στρατιωτικές επεμβάσεις. Αυτές ήταν συνδεδεμένες με τον Διχασμό και τον διαιώνιζαν. Υποδήλωναν την έλλειψη συμφωνίας για τους κανόνες του παιχνιδιού και την ύπαρξη κατεστημένων συμφερόντων για τη συνέχιση του σχίσματος και του φαύλου κύκλου εκδίκησης και αντεκδίκησης. Κατ' αυτό τον τρόπο η φυσιολογική διαφοροποίηση μεταξύ μιας συντηρητικής και μιας φιλελεύθερης μεταρρυθμιστικής μερίδας, που συναντάται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, εξελίχθηκε σε μια εικοσαετή διαμάχη χωρίς συνταγματικά και πολιτικά όρια.

Με τρόπο ευσύνοπτο και περιεκτικό, ο Σωτήρης Ριζάς περιγράφει μια εποχή που στιγμάτισε την ιστορία της Ελλάδας και είχε συνέπειες που έγιναν αισθητές για δεκαετίες.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 21742

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ